

Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПИСЬМА УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто особливості методики навчання письма учнів початкової школи. Розкрито, що одним із завдань періоду навчання грамоти є формування в учнів уміння розбірливого і швидкого письма, що зобов'язує учителя виробляти в дітей автоматизоване письмо. Визначено, що доведена до автоматизму навичка письма сприяє швидкому викладенню думок на папері – розвитку письмової мовленнєвої практики. Обґрунтовано, що необхідною складовою мовленнєвої писемної компетенції є навичка письма, а її сформованість – одна з умов переходу до формування культурного писемного мовлення, в основі якого лежить зміст, логіка, зв'язність, розумілість, точність, виразність, переконливість.

Ключові слова: навичка письма, методика навчання грамоти, аналітико-синтетичний метод, диктант.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности методики обучения письма учащихся начальной школы. Раскрыто, что одной из задач периода обучения грамоте является формирование в учащихся умения разборчивого и быстрого письма, что обязывает учителя производить у детей автоматизированное письмо. Определено, что доведенный до автоматизма навык письма способствует быстрому изложению мыслей на бумаге – развития письменной речевой практики. Обосновано, что необходимой составляющей речевой письменной компетенции является навык письма, а его сформированность – одно из условий перехода к формированию культурной письменной речи, в основе которой лежит содержание, логика, связность, понятность, точность, выразительность, убедительность.

Ключевые слова: навык письма, методика учебы грамоты, аналитико-синтетический метод, диктант.

Annotation. The article deals with the peculiarities of teaching the writing methods in elementary school students. One of the tasks of the writing studying period is the formation of students' skill in intelligible and fast writing. This obliges the teacher to train an automated writing in children. Authenticity of written skills facilitates the rapid expression of thoughts on paper – the development of written speech practice. The necessary component of the written

literacy competence is the writing skill. Its formation is one of the conditions for the transition to the writing culture formation, based on content, logic, connectivity, clarity, accuracy, expressiveness, persuasiveness.

Keywords: *writing skills, methodology of writing skills formation, analytical and synthetic method, dictation.*

Початкова школа третього тисячоліття потребує від учителя нових, нетрадиційних підходів і форм навчання. Вік комп'ютеризації та наукового прогресу ставить перед школою нові завдання, отже, вимагає розробки нових педагогічних технологій та вмілої реалізації їх у практичне освітянське життя, а ще – нового навчально-методичного забезпечення, яке б врахувало зміни, що відбулися у зв'язку з реформуванням загальної середньої освіти. В. Сухомлинський зазначав: «Без уміння, вільно, швидко і свідомо читати, вільно, швидко і напівавтоматично писати людина залишається мовби напівсліпою». Не варто доводити цю аксіому: без вміння занотувати свої думки на папері ми б ніколи не змогли розповісти про це справжнє диво – почерк [1, с. 10].

Думка занотувати свої спостереження виникла незабаром після того, як почалося спілкування між людьми за допомогою мови. Це і стало поштовхом до виникнення письма. Отже, усне мовлення і письмо – це два компоненти, які взаємопов'язані між собою.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що якість формування навичок письма в учнів початкових класів залежить від правильного усвідомлення методів навчання, їхніх особливостей, взаємозв'язку і класифікаційних структур. Саме орієнтування в системі методів і прийомів навчання письма дозволяє зробити їхній доцільний вибір з урахуванням мети уроку, характеру змісту навчального матеріалу, рівня знань і умінь учнів.

У методиці формування навичок письма в молодших школярів, на думку Н. Агаркової, М. Вашуленка, О. Желтовської, Г. Костюк, І. Кирея, М. Кучинського, О. Прищепи, К. Соколової, В. Трунової, М. Чабайовської та ін., важливими є питання ефективних способів навчання, співвідношення навчального методу і прийому, ролі різних методів у забезпеченні вільного володіння учнями письмом.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб розкрити особливості навчання письма в учнів, довести актуальність цієї проблеми в початковій школі.

Завдання статті – уточнити характеристику основних методів навчання письма молодших школярів, стисло розглянути історію їхньої розробки, а також на основі вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів класифікувати й описати прийоми навчання письма кожного з методів, з'ясувати особливості їхнього використання у сучасній початковій школі.

У роботі вчителя для досягнення оптимальної ефективності навчального процесу особливе значення має система, під якою слід розуміти застосування у певній послідовності різних прийомів і видів вправ. Разом з тим система – це динамічна категорія, вона не може бути раз і назавжди прийнятою або заданою, це наслідок постійних творчих пошуків самого педагога, врахування конкретних умов – адже кожна група дітей, не говорячи вже про окремі їх групи, потребує дещо іншої послідовності навчальних заходів, певного перегрупування видів роботи, які б найбільше відповідали рівневі знань, навичкам даного класу, специфічним умовам його навчання (місто, село, діалектне оточення і та ін.). Сам учитель (його особисті уподобання, досвід) відіграє вирішальну роль у створенні і реалізації системи. Якщо педагог не виявляє до навчальної роботи інтересу, то будь-яка форма навчальної роботи, яка сама по собі ефективна й цікава, втрачає ці якості. Щоб можна було задовольняти конкретні практичні потреби (і особливості учнів, умови роботи, і уподобання та можливості вчителя) дуже важливо розширювати арсенал засобів викладання мови, видів навчальної роботи.

Однією з найскладніших та важливих соціально-педагогічних проблем, які розв'язуються в галузі народної освіти, є запровадження систематичного навчання дітей із шестирічного віку [2, с. 12]. У зв'язку з цим виникла потреба ввести до структури початкової ланки загальноосвітньої школи додатковий клас «знизу». Психологічні, фізичні та фізіологічні особливості шестирічних дітей, порівняно із семирічними, вимагають істотних змін як в організації, так і в методиці навчання грамоти. Учитель має добирати такі методичні прийоми, які найповніше враховують особливості дитячого сприймання, уваги, мислення, пам'яті, що сприяють всебічному розвитку школярів – формуванню в них на відповідному мовному матеріалі прийомів розумової діяльності: аналізу і синтезу класифікації, узагальнення, абстрагування, порівняння, уміння робити посильні висновки.

Для шестирічних першокласників оволодіння грамотою має стати природним процесом, який хоча б у загальних рисах був подібним до засвоєння дитиною рідного мовлення у ранньому віці. Серед багатьох інших факторів цьому значною мірою сприятиме формування і розвиток у дітей внутрішніх мотивів до оволодіння читанням і письмом. А такі позитивні мотиви можна сформувати тільки за умови, якщо на уроках грамоти, за словами К. Д. Ушинського, пануватиме бадьора, оптимістична атмосфера, яка б виключила психічну і фізичну перевтому, пригнічення або приниження дитячої особистості. Особливо це стосується дітей, які дещо відстають від ровесників в оволодінні тими чи іншими навчальними вміннями. Учитель має пам'ятати, що подібні випадки, як правило, трапляються внаслідок певних об'єктивних причин, які потрібно своєчасно виявити й усунути [2, с. 5].

Навчання грамоти для шестирічних дітей являє собою поступовий перехід від гри, яка в дошкільному віці є провідною, до початкових форм навчальної діяльності. Якщо дії організовувати у формі гри, то діти успішно оволодівають складними аналітико-синтетичними діями, і згодом ця гра може перетворитися для них у серйозну діяльність, сприятиме їхньому навчанню, вихованню і розвитку.

Грунтовність, міцність оволодіння знаннями, уміннями й навичками з рідної мови можуть бути забезпечені ретельною підготовкою вчителя до уроку. Важливо, щоб учитель добре продумував цілі й завдання кожного уроку, враховуючи особливості оволодіння грамотою не тільки окремих груп учнів даного класу, а й сильніших та слабших школярів.

Досвід навчання шестиліток у школі дає підстави твердити, що за умови правильних методичних підходів протягом першого року успішно формуються не тільки навички читання й письма, а й, головне, — інтерес до дитячої книги, що є одним з найважливіших завдань, які стоять перед класоводами у період навчання грамоти.

У початковій ланці школи письмо є складовою частиною всього змісту навчання рідної мови. Його не можна розглядати ізольовано: воно тісно пов'язане з навчанням читати, з правописом, розвитком усного і писемного мовлення, образотворчим мистецтвом, працею, фізкультурою.

Навчання письма та формування почерку являється одним з розповсюджених засобів фіксації думок та ідей, а тому нерозбірливий, нечіткий почерк забирає багато часу й уваги того, хто читає, призводить до помилкового прочитування тексту і навіть до трагічних життєвих ситуацій та різноманітних непорозумінь (нечітко виписаний рецепт на ліки, нечітко написане прізвище, ім'я, по батькові в документах тощо).

Письмо – комплексний вид навчальної діяльності. Воно складається з багатьох структурних компонентів, умінь і навичок, оволодіння якими – складний, тривалий і нелегкий процес не тільки для шестирічного, а й для семирічного першокласника, а формування почерку – складна справа взагалі для учнів початкових класів [2, с. 8].

Навчаючись писати, дитина, по суті, має оволодіти трьома основними групами навичок, а саме:

- а) технічними – уміння правильно користуватися письмовим приладдям, координувати рухи руки, додержувати гігієнічних правил письма;
- б) графічними – правильно зображувати букви та їх поєднання, склади, слова, писати букви з правильним нахилом, певної висоти, ширини, рівномірно розміщувати їх у слові, а слова в рядку;
- в) орфографічними – визначати звуковий і буквений склад слів, написання яких збігається з вимовою (встановлювати і «переводити звуки в буквені знаки») [3, с. 24].

У процесі письма потрібно виділити спеціальні операції (дії) мовленнєвого характеру: аналіз звукового складу слова, яке необхідно зображувати, уточнення звуків-фонем, розмежування звуків, близьких за звучанням, розрізнення збігу приголосних, окремих елементів, що входять у складні звукові комплекси. Виділені звуки (фонемі) учні переводять у графічні знаки – букви, перекодовують звукове мовлення у букви. Крім цього, дітям доведеться фіксувати мовлення буквами, тобто використовувати умовні знаки, які є способом закріплення (кодом) мови. Ці графічні знаки – буквене позначення звуків (фонем чи їх сполучень) – дитина спочатку читатиме (перехід від букв до вимови їх у словах), а потім писатиме (перехід від вимовленого і почутого до букв, тобто до правил орфографії). При цьому зображення знаків (букв) вимагатиме від шестиліток чіткого уявлення про той чи інший знак.

Навчання письма шестирічних відбувається на основі аналітико-синтетичного методу, який передбачає поелементний аналіз букв, зіставлення їх за спільністю чи подібністю елементів, синтез елементів, що становлять той чи інший графічний образ букви. Такий шлях навчання будується на психофізіологічних особливостях дітей саме шестирічного віку. Відомо, що шестирічний школяр не може диференціювати складові частини письмового знака, а сприймає його цілісно.

Дитина схоплює лише загальний вигляд знака, але не бачить його елементів. Породжується цілісність не кількістю повторних записів кожного знака, а його членуванням на елементи й активним конструюванням знака.

Послідовність первинного ознайомлення з буквою така:

а) зорове сприймання загального малюнка (накреслення) знака;

б) поділ його на основні елементи з точними словесними вказівками вчителя, звідки починати написання знака або його частини, як поєднати ці частини в знаки, як пов'язати з наступним знаком;

в) відтворення знака дітьми [4, с. 24].

Засвоїти накреслення нової будови допомагає прийом порівняння її з формою знака, який вивчили на попередньому уроці, або з предметами навколишньої дійсності. При цьому діти знаходять не тільки подібні, а й відмінні елементи, тобто відразу звертають увагу на характерні відмінності знака, що дає змогу не змішувати його з іншими, в тому числі й з друкованими.

Найскладніше для починаючого школяра – відтворити знак. Враховуючи те, що він не може одночасно поєднувати сприйняття зразка букви та її зображення, для полегшення цього процесу в зошитах подано зразки букви на початку рядка, в куточку сторінки – букву великого розміру. Поряд з буквами в рядку пропонується стигмографічне зображення знаків (у вигляді контурів або помічене крапками), стрілочками показано напрям рухів штрихів, відмічено початок букви.

Користуючись вказівками вчителя та попереднім поясненням зображення частини (елементів) знака, учневі легше відтворювати форму букви за її елементами. Обведення букви по контурах – це практичне використання елементів копіювального методу навчання писати, виправданого під час навчання шестирічних, а на перших порах і семирічних першокласників.

Під час письма учень повинен уважно стежити за своєю поставою, за правильністю тримання ручки, розміщенням зошита на парті, рухом пера (кульки) на рядку, відчуттями, які виникають від положення тулуба і напруження м'язів під час руху руки; він оцінює, наскільки схоже його зображення букви із зразком.

Поряд із зразком у зошиті доцільно використовувати зразок рукописних букв великого розміру, що демонструється на дошці. Учитель заздалегідь готує картки-таблиці із зображенням знака у збільшеному розмірі. Показуючи нову букву, він проводить кінчиком указки в напрямі зображення букви та відповідних її частин. Діти напівголосно повторюють за вчителем накреслення букви, проводять її зображення в повітрі, закріплюють це «бачення» зображенням на дошці крейдою чи вологим пензликом, ганчіркою, на індивідуальних дощечках і тільки після такої підготовки починають писати її в зошиті.

Учитель має виявити відразу дітей, які пишуть лівою рукою – лівша. Це їхня специфічна особливість, можливо спадкова. Не можна категорично забороняти писати лівою рукою. Якщо дитині під час письма важко переключитися на зображення букв правою рукою, можна дозволити писати лівою.

Вчити дитину писати, оцінювати свою і чийсь роботу, висловлювати при цьому оціночні судження, знати, до яких рівнів навченості дійшов учень, які труднощі на його шляху, як він вчиться їх переборювати, заохочувати дитину долати їх – одне з головних завдань уроків письма.

Таким чином, подальша оптимізація навчального процесу неможлива без піднесення ефективності уроку, вдосконалення і творчого використання методів прийомів і форм навчання мови, серед яких важливе місце посідають диктанти.

Диктант – це такий прийом організації навчальної діяльності на уроці, в процесі якої учні відтворюють письмово сприйнятий ними на слух (продиктований частинами) текст. Диктанти, якщо вміло проводити і застосовувати різні їх види, є одним із засобів боротьби за культуру писемної мови учнів, вони виконують організуючу і виховну роль, допомагають сформувати цінні навички регламентованої роботи, вміння дотримуватись встановленого порядку і ритму [5, с. 24]. У той же час сама передача на письмі вимагає великого напруження і зосередження уваги. Отже, це один із засобів виховання в школярів уваги, дисциплінованості, організованості,

точності й акуратності в навчальній діяльності, вміння включитись у розумову роботу і виконувати поставлене завдання в даний момент.

Терміном диктант позначаємо і продукт цієї діяльності – різновид письмової роботи, виконаної під диктовку. Він допомагає організувати ритмічну, колективну роботу всього класу над одним текстом, причому дозволяє використовувати для цього тексти з оптимальними для даних умов характеристиками, краще, ніж деякі інші прийоми, забезпечує зворотну інформацію, отже, є засобом і навчання і контролю. Але можливості цієї форми навчальної роботи ще не повністю реалізуються, тому відчувається необхідність більш глибокого вивчення матеріалу на цю тему, популяризації різних видів диктантів і раціональних прийомів їх проведення.

Диктанти (і як певна форма навчальної роботи, і як її продукт) бувають різних видів, кожен з яких має свої характерні особливості. Щоб визначити типи диктантів і намітити певну їх систему, необхідно виділити такі ознаки, які б не належали однаково до всіх вправ, а виявляли б себе в окремих видах по-різному, отже, могли б служити достатньою основою поділу, без якої неможлива наукова класифікація понять.

Поділ має бути також адекватним, тобто разом узяті члени поділу повинні вичерпувати собою обсяг родового поняття (яке підлягає поділу). Проте в даному випадку нерідко самі автори відчували, що перераховані ними види диктантів не вичерпують усієї їх різноманітності.

Ознаками (основами) для поділу загальної категорії диктантів на типи можуть бути: 1) мета виконуваної роботи; 2) особливості тексту, який диктуємо; 3) характер відтворення учнями продиктованого тексту – без змін чи із заданими змінами і якими саме; 4) спосіб (методика) проведення диктанту [6, с. 202].

Залежно від мети виконуваної роботи диктанти бувають навчальними або контрольними (перевірними). Оскільки навчальні диктанти допомагають виявити також рівень знань учнів, а контрольні мають і навчальне значення, межа між ними до певної міри умовна, але це стосується вказаних видів не в принципі, а в деталях [6, с.202].

Текст, що диктується, може бути зв'язним (єдиним, цілісним синтаксично і за змістом) або складатись з окремих речень, словосполучень або слів. У цьому плані відповідна термінологія (номенклатура видів письмових робіт) ще не склалась, хоч уже широко почав використовуватись термін «словниковий диктант» (текст, що диктується з окремих слів).

Залежно від того, як учні записують продиктований їм текст – без змін чи із змінами і якими саме – диктанти поділяються на чотири групи: 1) текстуальні (дослівні), 2) вибіркові, 3) вільні 4) творчі. Самі назви, по суті, вказують на специфіку кожного виду.

Наведена класифікація визначає головні, «типові» види диктантів. Але не можна забувати і про можливості комбінування їх, поєднання ознак

різних типів, дальшого урізноманітнення, методики проведення та ін. Слід зазначити, що навчальні диктанти більш поширені (їх частотність незрівнянно вища), ніж контрольні. Ті чи інші форми навчальних диктантів (текстуальних, вибіркового, вільних, творчих) є фактично складовою частиною повсякденної роботи вчителя на уроках, контрольні ж проводяться, як правило, раз на чверть [7, с. 24].

Суть запропонованої класифікації можна стисло сформулювати так. Існують чотири основних типи диктантів: текстуальний, вибіркового, вільний і творчий. Кожний з них залежно від мети проведення може бути навчальним або контрольним, а навчальний залежно від способу опрацювання тексту, тобто методики проведення – попереджувальним або пояснювальним (перед написанням чи після здійснюємо орфографічний, пунктуаційний чи стилістичний розбір, пояснення тексту). Попереджувальні диктанти бувають слуховими або зоро-слуховими, а пояснювальні – слуховими або слухо-зоровими.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити такі висновки: процес навчання дітей письму в букварний період має ґрунтуватися на міцних науково-методичних та психологічних знаннях учителя, оскільки від того, який рівень сформованості навичок письма в молодших школярів залежить ефективність здійснення мовної освіти учнів у середній та старшій загальноосвітній школі.

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський – К. : Радянська школа, 1973. – Т 3. – 464 с. 2. Кучинський М. Формування навичок письма – одна з основних проблем початкової школи / М. Кучинський // Початкова школа. – 2006. – № 5. – С. 10–13. 3. Прищепа К. С. Збірник диктантів з української мови для 1–3 класів / К. С. Прищепа. – К., 1994. – 192 с. 4. Шпак В. П. Формування графічних навичок письма / В. П. Шпак // Початкова школа. – 1991. – № 11. – С. 24–25. 5. Методика викладання української мови в початковій школі / Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. – К., 1999. – 310 с. 6. Кравчук Д. М. Писемне мовлення учнів 1–3 класів / Д. М. Кравчук – К., 1985. – 136 с. 7. Горбачук В.Т. Види диктантів і методика їх проведення / В. Т. Горбачук – К., 1994. – 94 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.